

засоби) орендар має право продавати, обмінювати, надавати в тимчасове користування або в позику лише за згодою орендодавця, якщо інше не встановлено договором оренди підприємства як єдиного майнового комплексу;

– умовою здійснення орендарем права розпорядження майном, переданим йому у складі підприємства як єдиного майнового комплексу без згоди орендодавця, повинна бути умова, щоб вартість підприємства після закінчення строку оренди та при поверненні орендодавцеві була не меншою, ніж його вартість на момент передачі його в оренду;

– при укладенні договору оренди підприємства як єдиного майнового комплексу в договорі обов'язково повинна бути визначена вартість підприємства як єдиного майнового комплексу;

– в ЦК України необхідно закріпити положення про те, що при передачі в оренду підприємства як цілісного майнового комплексу орендодавець зобов'язаний повідомити про це кредиторів за зобов'язаннями, які включені до складу підприємства. Якщо кредитори в строк до 10-ти робочих днів з дня отримання повідомлення про перевід боргу не повідомлять про те, що вони не погоджуються на перевід боргу, вважається, що вони надають згоду на перевід боргу;

– в ЦК України необхідно закріпити, що у випадку, якщо кредитор заявив про свою незгоду на перевід боргу, він вправі протягом трьох місяців з дня отримання повідомлення про передачу підприємства в оренду вимагати припинення або дострокового виконання зобов'язання та відшкодування нанесених цим збитків. Кредитор, який не був повідомлений про передачу підприємства в оренду в порядку, передбаченому законодавством, може подати позов про задоволення вимог про припинення або дострокове виконання зобов'язання та відшкодування нанесених цим збитків протягом року з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатись про передачу підприємства в оренду. Якщо такі кредитори впродовж строків, встановлених для пред'явлення вимог (позовів), не пред'являть вимог про припинення зобов'язання та відшкодування збитків, слід вважати, що вони погодились на перевід боргів, і тому вони втрачають право на припинення або дострокове виконання зобов'язання та відшкодування шкоди.

Завершуючи цю статтю, слід відзначити, що подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з відчуженням підприємства як єдиного майнового комплексу.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова
(протокол № 3 від 17 жовтня 2003 р.)*

Чорна Ж.Л.,

*аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Одним із найбільш дієвих методів впливу на поведінку суб'єктів цивільних правовідносин є інститут відповідальності, в тому числі і цивільно-правової. Зокрема, що стосується неповнолітніх, то притягнення їх до цивільної відповідальності надає широкі можливості для

впливу на їх поведінку, виховання і в кінцевому рахунку для виконання завдань профілактики правопорушень.

Виділення нами положень про відповідальність неповнолітніх обумовлене тим, що за особливостями психічного розвитку, за становищем у суспільстві, за особливостями вступу у коло взаємовідносин, які в ньому існують, неповнолітні відрізняються від інших громадян, у зв'язку з чим досягнення мети попереджувального впливу майнової відповідальності пов'язане з колом особливостей. Особливості ці виражені в тому, що майновий характер відповідальності передбачає позбавлення неповнолітнього майнових благ. На практиці ж частіше трапляється, що підлітки не мають майна, за рахунок якого можна було б відшкодувати заподіяну шкоду. Значна частина неповнолітніх є учнями або знаходяться на утриманні батьків.

Реальне позбавлення належних неповнолітньому майнових благ не може залишатися для нього не поміченим і невідчутним – на це і розрахований попереджувальний вплив майнової відповідальності неповнолітніх.

Разом з тим неповнолітні все частіше стають самостійними учасниками правовідносин з приводу набуття, користування і розпорядження майновими благами, самостійними учасниками трудових і інших правовідносин, посідають своє місце в суспільстві і досягають в ньому певного рівня соціалізації і адаптації, а отже, можуть самостійно відповідати за завдану ними шкоду.

При написанні цієї статті, ми брали за основу праці таких видатних вчених-цивілістів, як А.М. Белякової, С.Є. Донцова, М.Я. Марініної, Л.Г. Кузнецової, В.С. Орлова, Я.М. Шевченко. На жаль, публікацій, написаних в останні роки по цій проблемі ми не зустрічали, і тому нам здалося правильним повернутися до даної тематики. Тим більше, що новий Цивільний кодекс України, який був прийнятий 16 січня 2003 року, містить деякі новели стосовно цих питань.

Метою статті є визначення того, в якій мірі відповідають за завдану шкоду неповнолітні віком до 15 років та неповнолітні віком від 15 до 18 років.

Завданнями статті є: проаналізувати чинне цивільне законодавство стосовно цивільно-правової відповідальності малолітніх та неповнолітніх; показати, як ці питання регулюються новим Цивільним кодексом України; визначити в чому полягає вина батьків за шкоду, завдану їх дітьми.

Порядок притягнення неповнолітніх до цивільної відповідальності, а також відшкодування заподіяної шкоди визначається об'ємом і характером їх цивільної дієздатності. Як відомо, вони ще не набули тієї фізичної і інтелектуальної зрілості, яка є необхідною для розуміння юридичної значимості своїх вчинків. Тому закон не наділяє їх повною дієздатністю.

Підставою виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, є протиправна поведінка у вигляді правопорушення (делікту). Під правопорушенням розуміють протиправне діяння, яке порушує майнові або особисті немайнові права фізичних, юридичних осіб, яке тягне за собою заподіяння шкоди особі або її майну, або яке створює загрозу заподіяння шкоди¹.

Взагалі порушення суб'єктивного права можливе не лише при наявності несприятливих наслідків у вигляді шкоди, але й при сукупності обставин. Ця сукупність являє собою протиправну поведінку, яка порушує права інших осіб і тягне за собою настання негативних наслідків. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми, має свої правила. Ці правила носять спеціальний характер. Причому вони розрізняються залежно від віку дитини. Якщо шкода завдана дитиною віком до 15 років (за Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 року – 14

¹ Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К., 1976. – С. 25.

років)², встановлюються одні правила відшкодування шкоди, а у випадку, коли шкода завдана дитиною віком від 15 до 18 років, - інші.

Розглянемо ці правила окремо. Підставою для відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми, які не досягли 15-річного віку, по-перше, є протиправна поведінка самого неповнолітнього, яка порушує норми цивільного права (цивільне правопорушення). Прийнято вважати, що дитина віком до 15 років не може в силу своєї розумової незрілості в достатній мірі виразити своє психічне ставлення до протиправної поведінки, а також до тих несприятливих наслідків, які виникли в результаті його поведінки. Отже, поведінка дитини визнається такою, що порушує цивільно-правові норми, але не є винною. В цивільному праві є можливою відповідальність без вини. У зв'язку з цим пропонується вини розуміти не як психічне ставлення особи до своєї поведінки, а як незастосування нею об'єктивно можливих заходів по запобіганню настанню несприятливих наслідків своєї поведінки³.

Але ця точка зору не виключає наявності або відсутності у особи здатності виразити своє психічне відношення до власної поведінки та її наслідків. Наведені аргументи свідчать про одну із можливих форм прояву суб'єктом психічного ставлення до протиправної поведінки та її негативних наслідків. Незастосування правопорушником всіх можливих заходів по запобіганню негативним наслідкам своєї поведінки і є проявом психічного ставлення особи до наслідків своєї поведінки.

Можна зробити висновок, що дитина об'єктивно вчиняє цивільне правопорушення, її поведінка порушує норми цивільного права чи суб'єктивні права. І ця поведінка є винною. Це є цивільне правопорушення, яке виражається в усиченому складі. Елементами цього складу є об'єктивна сторона у вигляді дії (бездіяльності) і шкоди.

Разом з цим, поведінка неповнолітнього віком до 15 років, яка потягнула завдання шкоди, законодавством визнається як одна із підстав цивільно – правової відповідальності.

По-друге, іншою обставиною, яка визнається підставою цивільно- правової відповідальності, буде поведінка законних представників дитини. Отже, підстава відповідальності за шкоду, завдану неповнолітнім віком до 15 років, складається з двох елементів: поведінки дитини і поведінки її законних представників. Якщо поведінка дитини, яка не досягла 15 років, не визнається винною, то поведінка батьків (інших законних представників) для настання відповідальності повинна бути протиправною.

В чому ж виражається протиправна поведінка батьків, опікунів, піклувальників?

Встановлена цивільним законодавством відповідальність батьків за шкоду, завдану неповнолітніми, повинна розглядатися як цивільно–правова відповідальність за неналежне виховання дітей. Обґрунтовуючи покладення на батьків обов'язку відшкодувати шкоду, завдану дітьми, наведемо такі міркування з цього приводу. По-перше, в більшості випадків протиправна поведінка дітей обумовлюється безвідповідальним їх вихованням в сім'ї. По-друге, так як неповнолітні віком до 15 років є неделіктоздатними, то вони і не можуть бути притягнуті до відповідальності. Неповнолітні віком від 15 до 18 років, хоча і визнаються деліктоздатними, не завжди мають потрібні кошти для відшкодування шкоди.

На відміну від інших видів відповідальності, цивільна відповідальність може наступити, якщо майнова шкода, завдана дитиною, стала результатом неналежного виховання. Тому ми цілком згодні з авторами, які зазначають, що покладення обов'язку відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми,

² Цивільний кодекс України прийнятий 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – №11.

³ Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве: – К., 1955. – С.195.

на батьків зовсім не означає, що останні відповідають за “чужі” дії⁴. Тлумачення норм – ст. ст. 446, 447 ЦК УРСР – дозволяє зробити висновок, що відповідальність настає за їх власну поведінку. Відповідно до ч. 1 ст. 446 ЦК УРСР (ч. 1 ст. 1178 ЦК України) за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг 15 років, відповідають його батьки (усиновителі) або опікун, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їх вини. Якщо ж шкода завдана неповнолітнім віком від 15 до 18 років, то при відсутності у нього майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, шкода у відповідній частині повинна бути відшкодована його батьками (усиновителями) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода сталася не з їх вини (ч. 2 ст. 447 ЦК УРСР) (ч. 2 ст. 1179 ЦК України).

Таким чином, під виною батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників розуміють нездійснення за неповнолітніми належного контролю, безвідповідальне ставлення до їх виховання або неправильного використання щодо них їхніх прав, результатом якого і є неправомірною поведінкою неповнолітнього, що потягла завдання шкоди.⁵ Тобто законодавець вбачає пряму залежність між поведінкою дітей і їх вихованням в сім'ї.

Відповідно до законодавства батьки і особи, які їх замінюють, повинні виховувати дітей, турбуватися про їх фізичний розвиток та навчання. В обов'язки батьків також входить турбота про утримання дітей, створення їм необхідних побутових умов, забезпечення їх доглядом і лікуванням, а також захист їх прав та інтересів (ст. 150 СК України). Цей захист здійснюється батьками у всіх закладах, в тому числі і в суді, без особливих повноважень (ст. 154 СК України). Для виконання цих завдань вони наділяються низкою прав і перш за все правом на особисте виховання своєї дитини. Причому закон надає обом батькам рівні обов'язки щодо до своїх дітей; всі питання, які стосуються виховання дитини, вирішуються ними за взаємною згодою. Невиконання батьківських обов'язків чи зловживання батьківськими правами, яке потягнуло за собою завдання шкоди неповнолітнім, є протиправною винною поведінкою. Вона і обумовлює цивільно-правову відповідальність батьків.

По-іншому складається ситуація з притягненням до відповідальності батьків, позбавлений батьківських прав. Правовий зв'язок між такими батьками і їх дітьми не припиняється, але будується він виключно з метою захисту інтересів неповнолітніх. З одного боку, батьки, позбавлені батьківських прав, втрачають всі права, які будуються на факті родинних відносин з дитиною, а з іншого – за ними зберігається обов'язок утримувати свою дитину. Відсторонення таких батьків від спілкування зі своєю дитиною не дозволяє їм займатися його вихованням, що може слугувати приводом до висунення хибних висновків у зв'язку з розглядом питання про можливість притягнення їх до відповідальності за шкоду, завдану малолітніми. Новела цивільного законодавства, викладена у ст. 1183 ЦК України, прийнятого 16 січня 2003 року, знімає всілякі сумніви з приводу такої можливості. Так, відповідно до названої норми, батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків.

Таке становище речей закономірне і базується на самій природі виховання, як тривалого поступового процесу. Адже до моменту позбавлення батьків їх батьківських прав у них була реальна, гарантована дією закону, можливість спілкуватися з неповнолітнім, а значить, і впливати на його поведінку. Але, визнаючи правильність самої можливості притягнення до відповідальності осіб, позбавлених батьківських прав, автор вважає, що не слід обмежувати дію такої можливості введенням конкретних часових обмежень. Основним критерієм застосування

⁴ Донцов С.Е., Маринина М.Я. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности. - М., 1986. - С.77.

⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди” від 27 березня 1992 р. № 6.

цієї норми повинна бути наявність причинного зв'язку між неналежним виконанням особою її батьківських обов'язків в той момент, коли вона не була позбавлена батьківських прав, і поведінкою неповнолітнього, результатом якого стало завдання шкоди.

Необхідною умовою для притягнення неповнолітнього до цивільної відповідальності є також причинний зв'язок між вчиненням неповнолітнім цивільного правопорушення і поведінкою його законних представників. Тільки в такому випадку останні стають суб'єктами деліктної відповідальності.

За загальним правилом батьки, які проживають окремо від дітей, несуть відповідальність за шкоду, завдану дітьми, на загальних підставах (ст. 446 ЦК УРСР) (ч. 1ст. 1178 ЦК України). Разом з тим, суд може звільнити їх від відповідальності, коли вони з поважних причин не можуть здійснювати належний догляд за своїми дітьми. До таких причин можна віднести ситуацію, коли батьки проживають окремо від дітей внаслідок довготривалих відряджень останніх, їх важкої хвороби, серйозних фізичних розладів. Інші родичі, на утриманні яких знаходяться діти, які проживають окремо від батьків, можуть стати суб'єктами відповідальності лише в тому випадку, коли вони оформлені як законні представники – опікуни чи піклувальники.

Як справедливо зазначалось у літературі, законні представники відповідають як за власні дії, так і за поведінку дітей⁶. Власні дії чи поведінка батьків, інших законних представників, охоплюється поняттям цивільного правопорушення. Це правопорушення має усічений склад. Його елементами є: по-перше, протиправність, яка виражається у зловживанні батьківськими правами, ухиленні від реалізації прав, невиконанні або неналежному виконанні обов'язків і т.д.; по-друге, вина у формі умислу; по-третє, наявність зв'язку між поведінкою батьків (осіб, які їх замінюють) і поведінкою неповнолітнього.

Таким чином, підставою відповідальності батьків, інших законних представників за шкоду, завдану дітьми, є протиправна поведінка дитини і протиправна поведінка батьків, яка порушує норми цивільного законодавства і тягне за собою завдання шкоди або створює загрозу завдання шкоди життю, здоров'ю чи майну. В цьому його специфіка. Це складний юридичний склад, який відноситься до особливих підстав відповідальності.

Підставою відповідальності за шкоду, завдану неповнолітнім віком від 15 до 18 років, є цивільне правопорушення, яке вчиняється дитиною, а у випадку притягнення до субсидіарної відповідальності законних представників – їх винна поведінка і наявність зв'язку між дитиною і законними представниками.

Відповідальність покладається на самого неповнолітнього, а у випадку відсутності у нього майна або його недостатності для відшкодування шкоди до додаткової відповідальності притягуються законні представники.

Умови відповідальності являють собою об'єктивну і суб'єктивну сторони правопорушення неповнолітнього і його законних представників. Вони бувають як загальними, так і спеціальними. Загальними умовами є: наявність шкоди (збитків); протиправне діяння (дія або бездіяльність) заподіювача шкоди; причинний зв'язок між протиправним діянням і негативними наслідками; вина заподіювача шкоди.

Спеціальні умови обумовлені особливостями правового статусу неповнолітнього правопорушника і особи, відповідальної за його поведінку. До спеціальних умов можна віднести: вік і об'єм дієздатності дитини; ступінь участі особи, відповідальної за її поведінку у здійсненні прав і обов'язків по вихованню останньої; майнове становище неповнолітнього і особи, відповідальної за її виховання.

⁶ Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. - М., 1968. - С.74.

Умови відповідальності також можуть розрізнятися залежно від віку безпосереднього заподіювача шкоди.

У тому випадку, коли шкода завдана неповнолітнім, який не досяг 15-річного віку, до умов відповідальності слід віднести:

1. дії (бездіяльність) неповнолітнього і дії (бездіяльність) законних представників, які є протиправними;
2. шкоду, завдану третій особі;
3. причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) неповнолітнього, його законних представників і завданою шкодою;
4. вину законних представників⁷.

В тому випадку, якщо шкода завдана неповнолітнім віком від 14 до 18 років, умовами відповідальності будуть:

1. дії (бездіяльність) неповнолітнього і дії (бездіяльність) законних представників;
2. шкода, завдана третій особі;
3. причинний зв'язок між поведінкою і завданою шкодою;
4. вина неповнолітнього і його законних представників;
5. недостатність або відсутність майна у неповнолітнього.⁸

Завершуючи розгляд цієї проблеми, не можна залишити поза увагою питання про відповідальність неповнолітніх, які стали повністю дієздатними до досягнення ними 18 років (ст. 35 ЦК України). Стаття 1180 ЦК України говорить, що шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. А в ч. 2 цієї ж статті зазначається, що у разі відсутності у неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновителями) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Така відповідальність припиняється з досягненням заподіювачем шкоди повноліття.

Таке розмежування несе в собі глибокий зміст і він проявляється не тільки в наявності різних суб'єктів відповідальності. Коріння його лежить перш за все в етапах вікового розвитку, які проходить особа, перш ніж досягне повноліття. Віковий розвиток тісно пов'язаний із соціальним. Змінюється не лише сама людина, змінюється її роль і становище в суспільстві, характер зв'язків із суспільством, збільшується значення її особистості і її соціальна активність. Все це повинно знайти своє відображення в правовому регулюванні, так як досягнення певного віку в період неповноліття – це не лише певний формальний момент, але й рубіж, який встановлює нову якість особи, а разом з нею і нові вимоги до вчинків. Тому, на наш погляд, в законодавстві про деліктну відповідальність неповнолітніх, правильним було б затвердити принцип самостійної цивільно-правової відповідальності неповнолітніх, які досягли 16-річного віку, за вчинені ними правопорушення, що сприяло би більш ефективному застосуванню цивільно-правової відповідальності як засобу боротьби з правопорушеннями неповнолітніх.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 21 від 3 липня 2003 р.)*

⁷ Белякова А.М. и др. Охрана прав несовершеннолетних: Пособие. – М., – 1983. – С. 142.

⁸ Орлов В.С. и др. Правовая охрана детства. – М., 1975. – С.150.